

KANT VE WITTGENSTEIN'İN TANRI ANLAYIŞI: SESSİZ İMAN

Deniz YAVUZ*

ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), II/3, Temmuz 2017, Sayfa: 57-66

ÖZET

Felsefenin temel disiplinlerinden ilki olan metafizik Aydınlanma felsefesinde epistemolojik içerikli olarak yeniden gündeme gelip tartışılmıştır. Bu tartışmalardan en önemlileri hiç şüphesiz Aydınlanma felsefesinden Kant'ın, çağdaş felsefeden ise Wittgenstein'in başlatıp yaptıkları epistemolojik içerikli sorgulamalarıdır. Bu doğrultuda çalışmamızın konusu bu iki filozofun kesin bilgi için çizdikleri sınır problemiyle sınır dışı alanının nasıl ele aldığını ortaya koymaktır. Ayrıca bu filozofların Tanrı inancını nasıl temellendirdikleri de incelenmiş, Kant ve Wittgenstein felsefelerinde Tanrı sorununun nasıl tartışıldığı araştırılarak her iki filozofun Tanrı tasavvurundaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kant, Wittgenstein, Metafizik, Epistemoloji, Tanrı, İman

KANT'S AND WITTGENSTEIN'S PERCEPTION OF GOD: SILENT FAITH

ABSTRACT

One of the fundamental disciplines of philosophy, metaphysics has become the main topic of discussion in Enlightenment philosophy in terms of its epistemological content and it has been discussed once more. The most important points of these discussions are undoubtedly Kant's questionings belonging to the philosophy of Enlightenment and Wittgenstein's questionings belonging to the contemporary philosophy both of which are full of epistemological content. In this respect, the topic of our study is to put forward how both of those philosophers deal with the concept of boundary that they have drawn for absolute truth and the concept of off-limits. This study points out how the issue of God has been discussed in Kant's and Wittgenstein's philosophies and the similarities and differences between both philosophers' description of God.

Keywords: Kant, Wittgenstein, Metaphysics, Epistemology, God, Faith.

---

* Dr., Hüseyin Avni Ulaş Anadolu Lisesi Felsefe Öğretmeni, Erzurum.

Felsefenin temel problemlerinden biri de hem metafiziğin hem de din felsefesinin önemli sorunlarından biri olan Tanrı problemidir. Tanrı gibi soyut bir varlığı duyu, akıl veya dille ifade etmek gerçekten temel bir problemdir. Çünkü duyular, akıl ve dil sınırlı bir yapıya sahiptir. Sınırlı bir yapıya sahip olan unsurlarla sınırsız bir yapıya sahip olan Tanrı nasıl dile getirilecektir? Ayrıca sınırlı bir yapıya sahip olan duyu, akıl ve dille "Tanrı hakkında konuşabilir miyiz? Tanrı'nın anlamını nerede bulacağız? İnancı nasıl gerekçelendireceğiz? Ya da akıl ve tecrübe dâhil hiçbir şeyle ispatlanamıyorsa inkâr mı edeceğiz? Tanrı ispatlanamadığına göre metafiziği reddedecek miyiz?" sorularının cevapları da mutlak olarak verilebilir mi? Bu tür sorular özellikle Aydınlanma felsefesiyle doruk noktasına çıkmış, felsefenin gündeminden hiç bir zaman düşmemiştir. Hem pozitivizm ve mantıkçı pozitivizm gibi akımlarla hem de modern bilimle sürekli gündemde kalmıştır.

"Tanrı vardır" ifadesinin Tanrı inancından yoksun filozoflar için hiçbir anlamı ve doğruluk değeri yoktur. Bu yüzden Tanrı, dolayısıyla Tanrı'ya dayalı metafizik felsefenin hemen başlangıcında reddedilmektedir. Aynı sorun Tanrı'ya inanan ve onun hakkında konuşmak isteyen filozoflar için de geçerli midir? Bu filozoflar Tanrı'ya imanı hangi zeminde ele alıp ifade edeceklerdir? Aydınlanma ile birlikte akli mutlak güç yapan ve doğa bilimlerinin gelişmesiyle her şeyi pozitivist felsefeyle açıklamak isteyen bazı filozoflar kendilerini genel olarak metafizik özelde Tanrı probleminden kurtaramamışlardır. Adeta eserlerini bu soruna çözüm bulmak için yazmışlardır. Kant ve daha sonraki dönemde Wittgenstein bu problemlerin merkezinde yer alan ve sonraki dönemde birçok filozof ve düşünce akımlarını etkileyen filozoftur.

Aydınlanma döneminin en önemli filozoflarından olan Kant akılla bilginin sınırlarını çizmeye çalışmış, bunu yaparken de salt akılla Tanrı, ruh, evrenin sonsuzluğunun bilinip bilinemeyeceğini, Tanrı'nın varlığına yapılan delillerin geçerliliğini sorgulamıştır. Aynı şekilde daha sonraki dönemde Wittgenstein pozitivist ve bilim çağında olgusal olan mantıksal önermelerle aynı konuyu sorgulamıştır. Bu sorgulamada Kant için akılla, Wittgenstein için mantıksal önermeler ile dil sınırları içerisinde yaşam anlamlıdır. Yaşam akıl ve dil ile anlam kazanır. Akıl ve dil sınırları içerisinde Tanrı'nın anlamı nerede durmaktadır? Her iki filozofta da sorun Tanrı'yı kavramak, onun farkına varmak değil, tam aksine sorun epistemolojik olarak Tanrı'nın bilinip bilinmeyeceği sorunudur.

Kant'ın 1781 yılında yayınladığı *Saf Aklın Eleştirisi* adlı eserinde "Neyi bilebilirim?" sorusunu sorarak konuyu epistemolojik zeminde ele alır. Kant'ın "Neyi bilebilirim?" sorusuna verilen cevap aynı zamanda neyin var olduğunun ya da var olmadığının da cevabıdır.² Ancak Kant problemi metafizik zeminde değerlendirmek istemez. Kant, kendi zamanına kadar metafiziği tüm bilimlerin kraliçesi olarak adlandırmasına karşın, metafiziği sonu gelmez çekişmelerin kavga

² Ergin Ögçem, "İman Objesi Olarak Tanrı'nın İfadesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2012, s.274.

alanı olarak görmektedir.³ Bu yüzden Kant, *Saf Aklın Eleştirisi'*nde tüm temelsiz istemleri, yasaları dışlamak ister. Hatta saf aklın kullanımıyla tüm yanlışları gidermenin yolunu bulmuş olmakla övünür.⁴ Kant'ın amacı bilme sürecini belli bir disiplin altına almaktır. Bunu yaparken de ifadelerin, tanımların berrak ve belirgin kimlik kazanmasını hedefler.⁵ Kant'a göre felsefenin görevi yanlış anlamadan doğan aldanmacaları ortadan kaldırmaktır. Bunun için temele akli koyar. Akıl zemininde problemi alır. Onun işi sadece aklın kendisi ve onun saf düşüncesiyledir. Bunun için kapsamlı bilgileri çok ötelede aramaz. Çünkü onlarla kendi içinde karşılaşır ve bu konuda mantık aklın yalın eylemlerinin tam ve dizgesel olarak sıralanmış bir örneğini verir.⁶ Ona göre eleştiri de her şeyden önce olanağın kaynak ve koşullarını ortaya serer. Böylece bakımsız bir toprağı temizleyip düzeltir.⁷ Buna rağmen Kant'a göre her zaman dünyada belli bir metafizik olmuştur ve bu her zaman olacaktır. Çünkü metafizik epistemolojik olarak sonuçsuz çabalar olmasına karşın aklın doğasında vardır ve akıl için doğaldır. Ancak felsefenin ilk ve en önemli görevi yanlışlığın kaynağını kapayarak metafiziği tüm zararlı etkilerinden kurtarmaktır.⁸ Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi'*nde ele aldığı konu bilgi konusudur. Ancak bunu ele alırken daha önceki metafizik tutumlardan sıyrılmak ister. Teorik kullanımında aklın temel amacı bilgiyi sistemleştirmektir. Bilgi de fenomenler (görünüş) âleme ait olduğundan fenomenlerle yetinmek zorundadır.⁹ Bilgi deneyle başlar ama deneyle bitmez. Deneyden gelen zaman ve mekân formlarından geçerek zihne gelir ve burada kategoriler tarafından işlenerek bilgi oluşur. Bilgide iki yön vardır; biri duyum diğeri akıldır. Deneyi aşmaya çalışan, düşünce üretme çabaları olursa akıl çelişkilerden (antinomilerden) kurtulamaz.¹⁰ Metafizik yargılar güvenilir bilgi olmak istiyorsa sentetik a priori yargı olmak zorundadır, yani bilginin hem duyu hem de akıl yanı olmalıdır. Yoksa kendi ifadesiyle söyleyecek olursak, "algısız kavramlar boş, kavramsız algılar kördür."

Kant'ta metafizik, Tanrı ise fenomen alana değil numen (kendinde olan şey) alana aittir. Numen alanda duyu verileri olmadığı için akıl bu alanı bilemez. Akıl burada daha önce söz ettiğimiz gibi hep çelişkilere düşer. Ancak Kant'ın başka bir çelişkisi ortaya çıkar. Onun çelişkisi duyularımızı dışsal bir nedene bağlamak zorunluluğundan numen kavramını ortaya atmış olmasıdır.¹¹ Aynı zamanda bu numen yani kendinde olan şey, fenomenin nedenidir. Böylece biz numenin varlığını

³Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, I. Basım, 1993, s.17.

⁴ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, s.18.

⁵Öğcem, *İman Objesi Olarak Tanrı'nın İfadesi*, s.277.

⁶ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, s.19.

⁷ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, s.21.

⁸ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, s.29.

⁹Immanuel Kant, *Gelecekteki Her Metafiziğe Prolegomena*, çev. Ioannan Kuçuradi-Yusuf Örnek, Felsefe Okulu Yayınları, Ankara,1995, s.65.

¹⁰ Kant, *Gelecekteki Her Metafiziğe Prolegomena*, s.105.

¹¹ Ülker Öktem, "David Hume ve Immanuel Kant'ın Kesin Bilgi Anlayışı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44, 2, 2004, s.50.

bilmekteyiz. Ancak Kant'ın düşüncesinde Tanrı bir fenomen değildir. Tanrı kavramı deneyimin bir ürünü değildir. Kavramsal olarak mantıksal çıkarımlarla elde edilmesi imkânsızdır. Bu yüzden Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin ikinci yayının önsözünde "inanca yer açabilmek için bilmeyi bir yana atmak zorunda kaldım" der.¹² Kant neden bilgiden vazgeçmesine karşılık numenden vazgeçmez? Bunun iki nedeni vardır. Birincisi metafizik saf akıl için olanaksız, boş bir iddiadır. İkincisi ahlakı ve Tanrı'yı bir yere bağlaması gerekir. Kant'ın düşüncesinde, Tanrı sadece ahlaksal olarak mı vardır? Onu dünyanın nedeni, yaratıcısı, düzenleyicisi, hâkimi olarak düşünmez mi? Kant'a göre Tanrı'yı evreni düzenleyen ama kendisine hiçbir biçimde ulaşılmayan, zorba biçimde yasalar dayatan olarak algılamak tehlikelidir. Tehlikesi ise insanın fiziksel doğa araştırmaları bir yana bırakacak olmasıdır.¹³ O, ahlak teolojisinde Tanrı'yı ahlak yasalarına göre dünyayı yöneten, yasalar koyan biri olarak tasarlar.¹⁴ Kant neden Tanrı'yı ahlaki temelde görür? Çünkü bilimsel gelişmeler, gözlemlerimiz değişse bile ahlak yasası hep aynı kalır.¹⁵ "Kant, felsefede ahlaki tecrübeden Tanrı'ya ve imana gitme düşüncesini sistematik bir şekilde dile getirmiştir."¹⁶ Ayrıca Kant, Tanrı'nın varlığını metafizik imkânların şartlarına dayanan argümanların aracılığıyla ispatlanabileceğini düşünür. *Felsefi Din Öğretisi Üzerine Dersler*'de, Kant, Tanrı ideasını kendi aklımızla ve irademizle bulduğumuz mükemmellik temeline dayandırır.¹⁷

Görüldüğü gibi *Saf Aklın Eleştirisi*'nde en önemli problem bilgi problemidir. Bu eserde Kant, saf ve ampirik bilgi arasında ayrımı belirleyerek bir Tanrıbilim eleştirisi yapar. Ona göre bilginin bulunduğu alan fenomen alandır. Ancak bu fenomen alan tek başına bir varlık alanı değildir. Bu âlemin arkasında, bu âlemin sebebi olacak başka bir âlem gereklidir. Bu da numen âlemdir. Numen âlem kendinde olan şey olarak vardır. Numen özü gereği bilinemez. Nesnel bilgi bu alanda söz konusu değildir. Çünkü Kant'a göre bilgi teorik akılda mümkündür ve bilginin alanı fenomen alandır. Fenomen alanda bilgi duyumuyla başlar. Metafizik alan olan kendinden şey, yani numen alanda bu duyu verileri imkânsızdır. Numen tecrübeyi aştığı için bilgi burada imkânsızdır ve bu yüzden numen alan bilinemez. Onun bu düşüncesinin benzerini, belki de bir adım ilerisini Wittgenstein'da görebiliriz. Wittgenstein ise bu alan için sadece susmakla yetinir. Kant, fenomenve numen arasına bir sınır çizer. Fenomen alan bilinir, numen alan ise deneyle bilinemez. Dile getirilebilir olanla getirilemez olanı sınırlama problemi söz konusu olduğunda Wittgenstein'in bir Kantçı olarak karşımıza çıktığını görürüz.¹⁸ Yalnız

¹² Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, s.29.

¹³ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 325.

¹⁴ Necmettin Tan, *Immanuel Kant'ın İman Anlayışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2008, s.125.

¹⁵ Tan, *Immanuel Kant'ın İman Anlayışı*, s.168.

¹⁶ Talip Özdeş, "Ahlak-Vahiy İlişkisi ve Kur'an'da İman-Ahlak-Amel Bütünlüğü", *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/2, 2006, S. 8, ss.5-21.

¹⁷ Allen W. Wood, *Kant*, çev. Aliye Kovanlıkaya, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, Birinci Baskı, 2009, s.134.

¹⁸ Jean Greisch, *Wittgenstein'da Din Felsefesi*, çev. Zeki Özcan, Asa Yayınları, s.67.

Kant *Saf Aklın Eleştirisi'*nde numenin akıl ve deneyle bilemeyeceğini iddia ederken *Pratik Aklın Eleştirisi'*nde ise numenin dolayısıyla metafiziğin ahlakla (vicdan/iman) bilinebileceğini ileri sürer. Böylelikle metafiziği tamamen yok saymaz.

Wittgenstein dilin, insan düşüncesi ve hayatındaki rolü üzerine odaklanır ve dilin geçerli-geçersiz kullanımları arasındaki sınır çizgiyi belirlemeye çalışır. Wittgenstein ilk dönem felsefesini oluşturan *Tractatus Logico Philosophicus'*da bu sorunu nasıl çizer? O, dil ile dünya arasında bir uyuşma görür. Dünya olgular yoluyla belirlenir.¹⁹ Toplam gerçeklik dünyadır.²⁰ Dünyanın sınırı dilin sınırıdır. Wittgenstein'da sorun burada belirlenir. Düşüncenin dile getirilişine sınır çizerek diğer tüm sorunları Tanrı, ahlak, estetik, felsefe gibi sorunlar bu sorun açısından ele alınır.

Wittgenstein'da doğru düşüncenin toplamı, dünya ise bir tasarımdır.²¹ Dünya olguların toplamıdır. Olguların tasarımı ise düşüncedir. Onda dünya gerçekliktir. Tasarım ise bu gerçekliğin bir taslağıdır.²² Tasarımın doğru mu yanlış mı olduğunu bilmek için onu gerçeklik ile karşılaştırmamız gerekir.²³ Wittgenstein için apriori olan doğru tasarım yoktur.

Wittgenstein'a göre dil, nesnel olan dünyayla sınırlıdır.²⁴ Bu dünya, somut olan gerektirir. Çünkü dildeki tümce, gerçekliğin bir tasarımını ifade eder. Tümceler hiçbir yüksek şeyi dile getiremezler. Çünkü bunları olgusal olarak gösteremeyiz. Tümceleri olgusal olarak gösteremediğimize göre resmi olmayanın üzerine de konuşamayız. O zaman üzerinde konuşulmayan konusunda susmalıdır.²⁵ Wittgenstein birinci dönemi olan *Tractatus'*da resim kuramını benimser. Bu resim kuramı betimlemedir. Betimlenen ise sadece olgusal olandır. Tanrı, din, ahlak bu dünyada olgusal olarak betimlenebiliyor mu? Cevap: Hayır. O zaman yapılması gerek susmaktır. "Tanrı vardır" veya "Tanrı yoktur" diyemeyiz. Çünkü bir önermenin anlamlı olması için olgusalığa, dış dünyada bir şeye karşılık gelmesi gerekir. Bu karşılık yoksa bir önermenin anlamlı olması mümkün değildir. Bu yüzden metafizik, özellikle "Tanrı vardır" önermesi bir anlam içermediği gibi bir önerme bile değildir. Tanrı sözcüğünün teyze, elma, masa sözcükleri gibi bir resmi yoktur ve bunlar gibi bir izlenim bırakmaz. Wittgenstein'a göre sözcüklerin anlamını resimden daha iyi hiçbir şey açıklayamaz. O, "bir resim kullanıyorum" derken yalnızca dil açısından önermeleri ele alır ve anlamlı bulur. Sessizlik ise din, Tanrı, ahlak, ruh gibi alanlara aittir. Bu Kant'ta fenomen alanını aşan metafizik alandır. Kant'a akıl tarafından zorla kabul ettirilen metafizik, Wittgenstein'da dile

¹⁹Ludwing Wittgenstein, *Tractatus Logico Philosophicus*, çev. Oruç Auoba, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, s.13.

²⁰Wittgenstein, *Tractatus Logico Philosophicus*, s.21.

²¹Wittgenstein, *Tractatus Logico Philosophicus*, s.25.

²²Wittgenstein, *Tractatus Logico Philosophicus*, s.21.

²³Wittgenstein, *Tractatus Logico Philosophicus*, s.26

²⁴Wittgenstein, *Tractatus Logico Philosophicus*, s.165.

²⁵Wittgenstein, *Tractatus Logico Philosophicus*, s.171.

getirilemediği halde varlığını çürütmek mümkün değildir.²⁶ Aynı şekilde insanın üzerinde düşündüğü ama kelimelere dökemediği şeyler üzerinde susması pek mümkün görünmemektedir.²⁷

Wittgenstein birinci döneminde, problemleri dil açısından ele alır ve olgularla resmeder. Bu bakımdan bir Tanrı'dan söz etmek mümkün değildir. Sadece yapılması gereken susmaktır. Peki, bu sessizlik bir ilgisizlik midir? İnkâr mıdır? Şüphe midir? Susmak zorunda kalması basit bir başarısızlık mıdır? Yoksa Wittgenstein Tanrı hakkında konuşan bir ateist midir? Susmak dinsel bir tevazu mudur? Paul Engelman'ın dediği gibi bu bir sözsüz iman mıdır? Wittgenstein, *Tractatus*'u I. Dünya Savaşı sırasında yazmıştır. Bu savaş sırasında İtalyanların elinde esir kalmıştır. O dönemin sıkıntıları, buhranları içinde isyan etmiş olabilir. Bu isyan onun değerlerden kaçmasına neden olmuştur. Ayrıca o hayatta iken birkaç kişi, eseri *Tractatus*'dan dolayı ve özel yaşantısındaki karmaşık ilişkilerden hareketle onun ateist olduğu kanaatindeydi. Oysa tüm bunlara rağmen güçlü bir inanca sahiptir. Wittgenstein içinde hiçbir doğma hiçbir öğretisi olmayan bir dini tasarlar. Din, ahlak onda konuşulamaz, öğretilemez.²⁸ Tanrı inancı temellendirmenin dışındadır. Bir temellendirmeyi asla düşünmez. Böyle bir şeyin çıkmaz olduğunu bilir. Senin dinin, "Tanrı nasıl bir şeydir, açıkla denemez" çünkü burada bir betimleme söz konusudur. Bu yüzden olgular söz konusu olduğundan temelde metafizik yargılar göreceli yargılar olmaktadır. O, Descartes'te olduğu gibi Tanrı'nın mükemmellik sıfatı, Hristiyan azizlerinin yaptığı gibi Tanrı delillerini benimsemez. Kant ise *Saf Aklın Eleştirisi*'nde, ontolojik, kozmolojik, teolojik Tanrı delillerini reddeder. *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde ise, "Kanıtlamak mı istiyorlar, hodri meydan! Kanıtlasınlar ki eleştiri de bütün silahları o muzaffer kişilerin ayakları altına sersin"²⁹ der. Wittgenstein ise "Tanrı sözcüğünün ne demek olmadığını öğrendim"³⁰ der. Negatif teolojide Tanrı sınırlı bir dille ifade edilemez. Çünkü negatif teoloji Tanrı'nın ne olduğunu değil ne olmadığını ifade eder. Bu anlayışta Tanrı aşkındır, nesnel olarak ifadesi mümkün değildir.³¹ Negatif teolojinin Tanrı ile ilgili problemi bir delil yetersizliği değil, dilin yetersizliğidir.³² O yüzden Wittgenstein, Tanrı'nın varlığı sorunu ile onun hakkındakiler sorununu birbirinden ayırır. Wittgenstein, Tanrı'nın varlığından şüphe duymaz. Çünkü şüphe dil içinde anlamsızdır. Ayrıca "Tüm olanaklı bilimsel sorular yanıtlanmış olsa da yaşam sorunlarımıza hala hiç dokunulmadığı hissedilir"³³ der. Wittgenstein'in bu görüşleri ileride Wittgensteinci

²⁶ Ludwig Wittgenstein, *Estetik, Ruhbilim, Dinsel İnanç Üzerine Dersler ve Söyleşiler*, Derleyen: Cyril Barret, çev. A. Baki Güçlü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1997, s.95.

²⁷ Hasan Özalp, "Tanrı Hakkında Konuşmak; Plotinus'da Negatif Teoloji", *International Periodical Fort he Languages, Litaretureand History of Turkishor Turkic*, Volume. 10/2, Winter, 2015, s.739.

²⁸ Ömer Naci Soykan, *Dil Felsefesi*, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 1995, I. Basım, s.197.

²⁹ Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, çev. İonna Kuçurardi-Ülker Gökberk-Fusun Akatlı, Türkiye Felsefe Kurumları Yayınları, Ankara, 1991, s.5.

³⁰ Wittgenstein, *Tractatus Logico Philosophicus*, s.197.

³¹ Hasan Özalp, *Tanrı Hakkında Konuşmak; Plotinus'da Negatif Teoloji*, s.740.

³² Hasan Özalp, *Tanrı Hakkında Konuşmak; Plotinus'da Negatif Teoloji*, s.747.

³³ Wittgenstein, *Tractatus Logico Philosophicus*, s.169.

fideizminde temellerini oluşturur. Fideizm (imancılık), kanıt olmadan inanmaktır. Bilginin yerini burada iman alır. Fideizm iman alanında akli reddeden öğretinin adıdır. Fideizm, dini hakikatler üzerine insanın düşünme ediminde bulunmasını tehlikeli bulur.³⁴ Bu öğretiyi Tanrı'yı deney ve akıl alanının dışında ele alarak Tanrı'nın asla tanıtlanamayacağını kabul eder. Bu fikrin özellikle Batı'da ortaya çıkmasında felsefi, bilimsel ve dini gelişmelerin etkisi bulunmaktadır. Fideizm, aklın şiddetli eleştirilerine uğrayan Hıristiyan inancına bir çıkış yolu getirmiştir.³⁵

Wittgenstein ikinci döneminde, *Felsefi Soruşturmalar'* da resim teorisi yerine dil oyunları teorisini benimser. Düşünceleri artık burada değişmiştir. Birinci dönemde felsefi ve diğer problemleri çözmüş olduğuna inanır. Tekrar felsefeye dönen birinin felsefesinin değişmesi gerekirdi. O da değiştirmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında bıraktığı akademik hayata 1929 yılında Cambridge'e geri döndüğü zaman doktora tezi olan *Tractatus'*la ilgili kendisine yapılan konferans çağrısını reddeder. Buna gerekçe olarak artık düşüncelerinin değişmiş olmasını gösterir.³⁶ Gerçekten düşünceleri değişti mi, yoksa yanlış mı anlaşıldı? Çünkü birinci dönem düşüncelerinin özellikle metafiziği reddedenlerin benimsediği bir anlayış olması onu rahatsız mı etmişti? Yoksa Kant gibi iki farklı eserle iki farklı görüş yazarak metafiziğe yer mi açmak istedi? Böylece o dönemin güçlü anlayışlarına darbe mi indirmek istedi? Yoksa birinci dönemde başarısız olup işi sonuna kadar götürmediği için bu dönem düşüncelerinden vazgeçmek zorunda mı kaldı?

Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar'* da, farklı sorularla karşımıza çıkar. Olgular dışında alan yok mudur? Dile getirilemeyen bir şey var olamaz mı? Tanrı'nın dil oyunlarındaki yeri nedir? Dil oyunları içinde sözcüğün anlamını belirleyen onun kullanımudur. Bu dil oyunları içinde kavramın kullanımı değişmişse anlamı da değişmiştir. Kavramları anlamak demek, onların dil oyunları içinde nasıl kullanıldığını anlamak demektir. Anlamca bir sözcük sadece söylenebilen değil aynı zamanda düşünülebilendir.³⁷ Bu anlamda dilin sınırı dünyamdan daha geniştir. Bir sözcük birçok anlamda kullanılabilir. Bunlardan onun anlamının hangisi olduğunu, dili kullananlar arasındaki yaşam biçimlerindeki uzlaşım belirler.

Wittgenstein'in metafizik görüşünde her şey dile getirilemez. Ancak söylenemeyen şeylerde vardır. Tanrı bunlardan biridir. Tanrının var olduğu iddiası fizikte geçen bir iddiaymış gibi incelenmesinden, Tanrı'nın bilimsel standartlara uygun olup olmadığını görmemiz gerektiği düşüncesinden hiç hoşlanmaz.³⁸ Çünkü

³⁴ Recep Alpyağlı, **Wittgenstein ve Kierkegaard'dan Hareketle Din Felsefesi Yapmak**, İz Yayıncılık, İstanbul, I. Basım, 2013, s.14.

³⁵ Hulusi Arslan, "Kur'an'ın İmam Öğretileri Işığında Fideizm'in Kritiği", **İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı:1, Güz 2011, s.50.

³⁶ Adnan Ömerustaoğlu, **Bilgi Kuramı -Karl Popper'in Eleştirel Akılcılığı Üzerine-**, Araştırma Yayınları, Ankara, I. Basım, 2004, s.17.

³⁷ Ludwig Wittgenstein, **Felsefi Soruşturmalar**, çev. Deniz Kanıt, Küyerel Yayınları, I. Basım, 2000, s.205.

³⁸ Bryan Marge, **Büyük Filozof**, çev. Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul, I. Basım, 2001, s.347.

Tanrı inancı denenebilir değildir. Bu bakımdan inanıyorum yerine biliyorum denemez. Wittgenstein'a göre 20. yüzyıl entelektüellerinin en büyük hatası her şeyi, bilim gibi, pozitivist anlayışla ele almak istemelerinden kaynaklanır. O, bu düşüncenin çok saçma ve gülünç olduğunu düşünür. Ona göre mistik alana yönelim arzularımızın tatmin edilemeyeşinden kaynaklanır.³⁹ Dinin, insanların hayatlarında oynadığı role bakmamız gerektiğini düşünür. Yaşamın dünya olduğunu, bir Tanrı'ya inanmanın ise yaşam hakkındaki sorunu anlamak olduğunu ileri sürer. Yaşamın ve dünyanın anlamı Tanrı'dır. Dua etmek ise yaşamın anlamı hakkında düşündürmektir. Burada aklımıza Wittgenstein ile ilgili şu soru geliyor. *Tractatus* onun dua kitabı mıdır? Öyle ki bu kitapta bütün problemleri çözmüş olduğuna inanır. Bu kitabı okuyan her şeyi alır. Artık kitap, kendin oku kendin öğren türündendir. Adeta kutsal kitap niteliğindedir. Onun yazılışı bile diğer felsefi kitaplardan farklıdır.

Wittgenstein daha sonraları, Kant'ın imana yer açmak için bilgidен vazgeçmesi gibi birinci dönem felsefesinden vazgeçmiştir. İlk dönem eserleri pozitivistçiler tarafından benimsenmiştir. Wittgenstein'in amacı bu dönemin güçlü bilim ve felsefi anlayışlarını daha da güçlendirmek mi? Yoksa Tanrı anlayışının bu görüşlere kurban edilmemesi için yeni bir çıkış yolu mu sunmaktır? Yoksa ele aldığı sorunu, açıklamada başarısız olduğundan sonuna kadar götüremedi mi? Kanaatimizce Wittgenstein, işi sonuna kadar götüremedi. Çünkü açıklamalarında boşluklar, tatminsizlikler vardı. Kant gibi metafizik sorunlar Wittgenstein da zorla kendini kabul ettiriyordu. Hatta bir arkadaşına bütün çalışmalarında dinsel temalar olmaksızın yapamadığını söyler. Yani Tanrı'yı bütün çalışmalarında hep düşünür. O, hayatı boyunca kişisel olarak hesap vereceği bir ahlaki Tanrı'nın olduğuna inanır. Yalnız bu Tanrı ne Yahudiliğin ne de Hıristiyanlığın Tanrısıdır. Wittgenstein "İsa'ya hiçbir şekilde Rab diyemem, çünkü benim için bir anlamı yok"⁴⁰ der. Din, onda anlamını kendinde bulan bir etkinliktir. İman, önermelerde anlamını bulan değil, kalbinin istediği şeye inanmaktır.

Sonuç olarak Kant, akılla düşünceye sınır çizerken, Wittgenstein dille dünyaya sınır çizmektedir. Bu yolla her ikisinin de dışarıda bıraktıkları metafizik, yani Tanrı'dır. Her ikisinde nesnel dünya, deneyimin-olgunun konusu olan dünyanın, çıkış noktasıdır. Kant'ın "Algısız kavramlar boş, kavramsız algılar kördür" anlayışı, Wittgenstein'in dünya olguların toplamıdır anlayışını ifade eder. Aynı şekilde Wittgenstein, "Dil ise bu dünya ile sınırlıdır" sözüyle bir önermenin algısal yani olgusal içeriğe sahip olmaları gerektiğini söyleyerek sınır çizer. Bu şekilde her iki filozof, Tanrı kanıtlamalarını epistemolojinin, bilimin ve dilin konusu dışında ele alır. Tanrı'nın varlığına yapılan itirazlar bilim adına yapılan itirazlardır. Bu itirazlarda Tanrı kanıtlamalarını eleştirirler. Onlara göre Tanrı kanıtlanamaz. İnsanın Tanrı ile olan ilişkisi Tanrı-vahiy ilişkisi de değildir. İmandaki zorunluluk mekanik dünyanın nedensellik yasalarına bağlı değildir. Buradaki iman güven

³⁹ Ludwig Wittgenstein, **Defterler**, çev. Ali Utku, Birey Yayınları, Bursa, I. Basım, 1999, s.66.

⁴⁰ Ludwig Wittgenstein, **Defterler**, s.64.

demektir. Koşulsuz güvenle teslimiyet vardır. Bu teslimiyette akılla, olguyla, deneyle test edilip doğrulanamaz. Yani iman karşısındaki tutumları nesnel değil öznelidir. Kant ve Wittgenstein'in metafizik eleştirisi bir yöntem incelemesi bakımından önemlidir. Problemi ele alış tarzları, metafizikle kesin bilimler arasındaki ilişkiyi ifade etmeye çalışır. Bu çaba, dini düşüncenin insanların zihinleri üzerindeki baskısına, onu belirlemesine karşı çıkar. Bu karşı çıkış ise belli önermeleri reddederek yine bir inanca bağlanır.

Parmenides'e göre var olmayan bir şey hakkında bir yargı öne sürmek imkânsızdır. Çünkü var vardır, yok yoktur. Plotinus'da Tanrı bilinmez hissedilir anlayışı İlkçağ'dan başlayarak Augustinus, Ockhamlı William, Pascal, Hume, Kierkegaard'la devam eden inanç zemininde aklın yararsızlığı anlayışı her dönem kendi içindeki problemlerle birlikte devam edecektir. Akli değerlendirmeyi dışarıda bırakırsak, inandığımız Tanrı'nın var olduğunu ve doğruluğunu nereden bileceğiz? Tanrısız, anlam anlayışı mümkün müdür? gibi metafizik sorular Kant'ın dediği gibi zihnimizi sürekli meşgul edecektir. Ancak Tanrı konusu hangi açıdan hangi zeminde ele alınırsa alınsın onun varlığını çürütmediği gibi Tanrı'yı gündeme getirip Tanrı inancını kuvvetlendirecektir. Çünkü Tanrı'nın varlığı düşüncesi her şeyin Tanrı ile düzenlendiğini onaylama anlamına gelir.

KAYNAKÇA

- Alpyağıl, Recep; **Wittgenstein ve Kierkegaard'dan Hareketle Din Felsefesi Yapmak**, İz Yayıncılık, İstanbul, I. Basım, 2013.
- Arslan, Hulusi; "Kur'an'ın İmam Öğretileri Işığında Fideizm'in Kritiği", **İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı: 1, Güz 2011, ss.49-69.
- Greisch, Jean; **Wittgenstein'da Din Felsefesi**, çev. Zeki Özcan, Asa Yayınları
- Kant, Immanuel; **Arı Usun Eleştirisi**, Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, I. Basım, 1993.
- Kant, Immanuel; **Gelecekteki Her Metafizığe Prolegomena**, çev. Ioanna Kuçuradi-Yusuf Örnek, Felsefe Okulu Yayınları, Ankara,1995.
- Kant, Immanuel; **Pratik Aklın Eleştirisi**, çev. İonna Kuçurardi-Ülker Gökberk-Fusun Akatlı, Türkiye Felsefe Kurumları Yayınları, Ankara, 1991.
- Marge, Bryan; **Büyük Filozoflar**, çev. Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2001.
- Ögçem, Ergin; "İman Objesi Olarak Tanrı'nın İfadesi", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi**, Cilt:1, Sayı: 2, 2012.
- Öktem, Ülker; "David Hume ve Immanuel Kant'ın Kesin Bilgi Anlayışı", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, S. 44, 2, 2004, ss. 29-55.
- Ömerustaoğlu, Adnan; **Bilgi Kuramı Karl Popper'in Eleştirel Akılcılığı Üzerine**, Araştırma Yayınları, I. Basım, Ankara,2004.
- Özalp, Hasan; "Tanrı Hakkında Konuşmak; Plotinus'da Negatif Teoloji", **International Periodical Fort he Languages, Litaretureand History of Turkishor Turkic**, Volume. 10/2, Winter, 2015, ss.735-748.
- Özdeş, Talip; "Ahlak-Vahiy İlişkisi ve Kur'an'da İman-Ahlak-Amel Bütünlüğü", **C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, X/2, 2006, ss.5-21.
- Soykan, Ömer Naci; **Dil Felsefesi**, I. Basım, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1995.
- Tan, Necmettin; **Immanuel Kant'ın İman Anlayışı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2008.
- Wittgenstein, Ludwig; **Defterler**, çev: Ali Utku, Birey Yayınları, Bursa, 1999.
- Wittgenstein, Ludwig; **Estetik, Ruhbilim, Dinsel İnanç Üzerine Dersler ve Söyleşişiler**, Derleyen. Cyril Barret, çev. A. Baki Güçlü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1997.
- Wittgenstein, Ludwig; **Felsefi Soruşturmalar**, çev. Deniz Kanıt, Küyerel Yayınları, I. Basım, 2000.
- Wittgenstein, Ludwig; **Tractatus Logico Philosophicus**, I. Basım, çev. Oruç Aruoba, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,1996.
- Wood Allen, W; **Kant**, çev. Aliye Kovanlıkaya, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, Birinci Baskı, 2009.